

YAZININ BAŞLANGICI VE İRAN'DA KULLANILAN YAZI ÇEŞİTLERİ*

Yazan: Sâdık Rızâzâde-i Şafak
Çev.: Arş.Gör. Orhan BAŞARAN**

Bilindiği üzere insanlar, önceleri yazı yazmayı bilmiyor ve herhangi bir yazı kullanmıyorlardı. Meramlarını anlatmak için sadece dil ile yetiniyorlardı, kaldı ki o da, o çağlarda eksik ve sınırlıydı. Yazının başlangıç tarihini tam olarak bilmiyoruz. Bu konuda günümüze ulaşan en eski vesika, Ortadoğu ülkelerinden olan Sümerlerden kalma olup bundan altı bin yıl öncesine dayanmaktadır. Ama şu kadarı bilinmektedir ki insanoğlunun kullandığı ilk yazı, oldukça sade ve basit bir yazıydı, yani kaba ve güzellikten yoksun bir tarzda bazı şeylerin şekillerini çiziyor ve böylece meramlarını ifade ediyorlardı. Bu tür yazıya *resim yazı* diyoruz. Günümüzde de bazı toplumlar bu aşamada kalmışlardır. Meselâ, Alaska yerlileri arasında kullanılmış, tahta levhalar üzerine oyulmuş ve günümüze kadar gelmiş bulunan yazıdan bir örnek verelim:

Aşağı salıverilmiş boş ellerin bu hali, o bölgenin yerlilerine göre yoksulluk ve şaşkınlığı ifade etmektedir. Onun yanında bir elin ağza ve diğer elin de çadıra işaret ettiği şekil ise, çadırdaki yenecek bir şeyin bulunmadığını anlatmak istemektedir. Şu halde, bir bütün olarak bu şekil, kıtlığa delâlet etmektedir. Açıktır ki bu şeklin tümü, belli bazı kelimeleri ifade etmemektedir ve her bakan kişi, onu bir başka ifadeyle okuyabilecektir. Ancak, bu şekil ile anlatılmak istenen, yiyecek bir şeyin bulunmamasıdır.

Resim yazının ne zaman başladığını belirlemek oldukça zordur. Ancak rahatlıkla söylenebilir ki, çok eski zamanlarda bu yazıyı ortaya çıkaran şey, olaylar ve ihtiyaçlardır. Muhtemelen eski devirlerde, örneğin bazı kişilerin, gittikleri yolu dönüştürmek için, bir ağaç, hayvan veya başka bir şeyin resmini, taş veya balçık levha gibi bir yere işaretleme ihtiyacı duyarak çizmiş olmaları gibi birtakım olaylar meydana geliyordu. Bu ilk çizim tarzının, buna benzer doğal ve içgüdüsel zevke dayanan birçok faktörü vardı. Bu husus, eski toprak eşyalarındaki resimlerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bazen de, çizilen resim ve şekiller, sembolik anlatım aracı

* Bu çalışma, Sâdık Rızâzâde-i Şafak'ın *Târîh-i Edebiyât-i İrân* (Tahran 1352 hş.) adlı eserinin 17-27. sayfaları arasında yer alan "Âgaz-i Hat ve Hutût-i İrânî" başlıklı bölümün Türkçe'ye çevirisinden ibarettir.

** Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

olarak kullanılıyordu. Örneğin, Yunanlı ünlü tarihçi *Herodot*'un anlattığına göre, Sakalar kuş, fare, kurbağa gibi hayvanların resimleri ile beş tane ok şekli içeren bir mesajı *Daryuş*'a göndermişler ve *Gobrias* bunun anlamını çözmüştü¹.

Hülâsa, ilk zamanlarda insanlar, çeşitli resim ve şekiller çizip onları, bir düzen içinde yan yana koyarak, kelime ve cümleler, yani bazı konular ifade etmeye çalışıyor ve böylece kendi meramlarını karşı tarafa anlatıyorlardı.

Bu tür bir yazıda büyük eksikliklerin olacağı aşikârdır. Çünkü, bu yazıyı kullanacak kişinin, bir mektup yazmak için bile, yüzlerce şekil çizmesi, yani bir ressam olması gerektiğini de bir yana bırakalım, o yazı ile düşünceleri ifade etmek asla kolay değildi ve soyut konuları, onunla açıklama imkânı da yoktu.

İhtiyaçların ve gelişmenin bir gereği olarak, yazıda yeni ve önemli bir düzenleme yapıldı. Bu düzenlemeyle yazı, artık hayal ve düşünceyi gösteren resim, şekil ve semboller manzumesi olmaktan çıkıyor ve yavaş yavaş sesleri gösteren işaretlerden oluşan bir yazı haline alıyordu. Daha kısa bir ifadeyle yazı, *resimyazıdan sesyazıya* dönüşüyordu². İnsanoğlunun sesleri de sınırlı sayıda olduğu için, bu yazıdaki işaretlerin sayısı, *resimyazıdaki* işaret ve şekillerin sayısına göre çok daha az idi.

Bu yolda, yani yazının, *resimyazıdan sesyazıya* dönüşmesi yolunda atılan ilk adım, *heceyazı* ya da *syllabisme*³ denilen bir yazının icadı olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, hece ya da *syllab*'dan kastedilen şeyin, bir ünlüden veya bir ünlü ile bir ya da birkaç ünsüzden oluşan harfler topluluğu olduğudur. *Heceyazı*, her işareti, bir heceyi gösteren işaretlerden oluşan yazı demektir.

Hülâsa, insanoğlunun kullandığı ilk yazı şekli, *resimyazı*⁴ idi. Hieroglyphein⁵ adıyla anılan eski Mısır yazısı ile Çin'in ve Kıbrıs'ın eski yazılarında, daha çok bu yazı kullanılıyordu.

Yazının ikinci aşaması, *sembol yazı*⁶ diye adlandırabileceğimiz yazı türüdür. Bu yazıda, düşüncelerin anlatımında, artık resim ve şekiller yerine, tasavvur edilen her şey için bir sembol ve işaret kullanılmaya başlandı. Bu tür işaretler, eski Çin ve Mısır yazılarında vardı.

Üçüncü aşama, *heceyazı*⁷ aşamasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu yazıda, her hece için bir işaret kullanılıyordu.

¹ Herodot, Dördüncü Kitap, s. 131.

² Idéographie'den Phonographie'ye.

³ Écriture syllabaire, syllabisme. Syllab kelimesi, ses anlamında değil, hece anlamındadır. Örneğin "istikrar" kelimesinde üç hece bulunmaktadır: Is-tik-rar. Bu kelimeyi, içerdiği üç heceye karşılık olarak, her hece için birer işaret kullanarak yazdığımızı farz edecek olursak, elde etmiş olacağımız bu yazı, *heceyazı* olur.

⁴ Pictographie.

⁵ Yunanca olan bu kelime, mukaddes anlamındaki "Hiero" ve kazmak manasında olan "Glyphein" kelimelerinden mürekkep olup mukaddes yazı anlamına gelmektedir.

⁶ Idéographie veya ideogramme.

⁷ Syllabisme.

Yazının dördüncü aşaması ise, *alfabenin* ortaya çıkış aşamasıdır. Bu aşamada, artık her düşünce ve tasavvur için, resim, şekil veya sembol; ya da her hece için birer işaret kullanma adeti bırakılmış, bunlar yerine, insanoğlunun ünlü-ünsüz her sesine karşılık olarak bir işaret kullanılmaya başlanmıştır. Bu işaretlere *alfabe harfleri* diyoruz. Şüphesiz *alfabenin* icadı, insanlık tarihindeki en önemli gelişmelerden biridir.

Alfabe kelimesi, esas itibarıyla Fenikelilerin dilinden gelmiştir. Fenikeliler, *alfabe* icad eden ilk millet olarak tarihe geçmişlerdir. Onlar, dillerinde mevcut olan sesler sayısınca işaretler kullanmışlardır. Kullandıkları işaretler, hayvan veya başka nesnelere resim ve şekillerinden oluşuyordu. Bu resim ve şekillerin ait olduğu nesnelere, kendi dillerindeki adları hangi ses ile başlıyorsa, o resim ve şekli, o sesi gösteren bir işaret olarak kullanıyorlardı. Örneğin ilk harfe verdikleri ad, *elif*'tir. Onların dilinde *elif*, manda demektir. Görüldüğü gibi bu kelimenin ilk sesi e'dir. İkinci harfi ise *bet* diye adlandırmışlardır. Bu kelime, Arapça'daki *beyt* kelimesiyle aynı kökten olup ev anlamındadır. Günümüzde *alfabe* dediğimiz ve esas itibarıyla *alfabeta* veya *elifba* şeklinde olan terimler, Fenikelilerin dilindeki bu iki kelimeye gelmiştir. Fenikeliler, diğer harfleri de bu şekilde meydana getirmişlerdir. Yunanlılar bu harfleri Fenikelilerden almış ve yine onlar gibi, *alfabeta* diye adlandırmışlardır. *Alfabenin* icad edilmesi, yazı ve edebiyat tarihinde çok önemli bir ilerlemedir. Çünkü *alfabenin* her harfi, insanın seslerinden birini göstermektedir. Binlerce şekil ve işaret yerine, insanın, kendi dilindeki sesler sayısınca işaretler öğrenmesi ve tüm kelimeleri onlarla yazması yeterli olacaktır.

Bu girişten sonra, bilinmesi bizim için gerekli ve önemli olan konu şudur: İranlılar, yaklaşık üç bin yıl önce, *sembol yazı* ve *heceyazı* aşamasında bulunan ve henüz *alfabe* aşamasına varmamış olan Babil çivi yazısının işaretlerini onlardan almış ve ondan da, Fenikeliler gibi, *alfabe* düzenleyip ortaya çıkarmışlardır. Bu da, İranlıların zekâ ve kabiliyet derecesinin yüksekliğine ve onların ilim ve edebiyata temayüllerinin bulunduğu açık bir delildir.

Çivi Yazısı: Eski insanlar, yazı yazmak için yeterli alet ve edevata sahip olmadıklarından, demir veya tahta millerle, taş veya balçıktan levhalar üzerine bazı yazılar nakşediyorlardı. Bu yazılar, şekil itibarıyla çiviye benzediği için, *çivi yazısı* diye adlandırılmıştır. Daha önce de denildiği gibi, bu yazı da başta *resimyazı* şeklindekiydi, sonra *sembol yazıya* dönüştü. Daha sonra da İranlılar eliyle *alfabe* şeklini aldı. İran çivi yazısı, Babil ve diğer bütün çivi yazılarına nisbeten daha sade ve daha doğrudur. Çünkü İranlı bilginler, *sembol yazı* aşamasındaki Babil yazısından *alfabe* meydana getirirken, aynı zamanda onların şeklini de sadeleştirmiş; eğri ve kıvrımlı çivileri atmış ve sadece yatay ve dikey olanları almışlardır. Bu da büyük bir gelişmedir.

Hahâmenişilerin tüm taşıyazmaları çivi yazısıyladır. Bu yazının alfabesi aşağıdaki 36 harf ve 8 işaretten oluşuyordu⁸:

⁸ Sharp. *Seng-nebiştehâ-yi Pârsi-yi Hahâmenişiyan*. Şiraz baskısı.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
𐎠	𐎡	𐎢	𐎣	𐎤	𐎥	𐎦	𐎧	𐎨	𐎩	𐎪	𐎫
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
𐎬	𐎭	𐎮	𐎯	𐎰	𐎱	𐎲	𐎳	𐎴	𐎵	𐎶	𐎷
25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
𐎸	𐎹	𐎺	𐎻	𐎼	𐎽	𐎾	𐎿	𐏀	𐏁	𐏂	𐏃

Yukarıda ki harflerin okunuşu şöyledir:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ā	ī	ū	ke	ku	ḡe	ge	gu	ce	je	ji	te
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
tu	se	çe	de	di	du	ne	nu	pe	fe	be	me
25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
mi	mu	ye	re	ru	le	ve	vi	se	şe	ze	he

Yukarıdaki 36 harften başka, Şah, Ülke, Yer, Tanrı ve Ahuramezda veya Büyük Tanrı için kullanılan ve bazen bu kelimelerin yerine kısaltma olarak yazılan 8 işaret daha vardır. Bu işaretler şunlardır:

𐎧𐎱	HŞ= Heşâyesye (Padişah)	𐎠𐎡	BU= Bûmiş (Yer)
𐎠𐎡	DH= Dehyâuş (Ülke)	𐎠𐎡	AM= Ahuramezdâ (Ahuramezda)
𐎠𐎡			
𐎠𐎡	BG= Beġe (Tanrı)	𐎠𐎡	AM-ha (Ahuramezda)

Kelimeler arası fasıla alâmeti: <, Y, \

Şu aşağıdaki yazı, Daryuş tarafından yazılan ve Taht-ı Cemşid'de bulunan taş yazmadan alınmış eski Fars yazısından bir örnektir:

𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡
 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡
 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡
 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡
 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡
 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡
 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡

Yukarıdaki örneğin okunuşu ve anlamı:

Dâreyevauş heşâyesye vezerke heşâyesye heşâyesiyânâm heşâyesye
 dehyûnâm vištâspehyâ pûçe⁹ hehâmenišye heye imem tecerem akûneuş

Padişahlar padişahı, ülkelerin şahı, Hahâmenişi Guştasb'ın oğlu büyük padişah Daryuş, bu köşkü yaptı.

Büyük Daryuş'un Taht-ı Cemşid'deki kayıtlarından diğer bir örnek:

𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡
 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡
 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡
 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡
 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡 𐎠𐎡

Yukarıdaki örneğin okunuşu ve anlamı:

İmâm dehyâûm Âûramazdâ pâtuve hecâ hinâyâ hecâ dûşiyâra hecâ derûġâ
 Ahuramazda bu ülkeyi düşmandan, kuraklıktan ve yalandan korudu.

Âvestâ Yazısı: İranişlar, balçık veya taş levhalar üzerine nakşedilen çivi yazısının dışında, deri ve benzeri şeyler üzerine yazılan bir el yazısı daha kullanıyorlardı. Bu yazıyı da, Sâmîlerden almışlardı ve ünlü Âvestâ kitabını bu yazı ile yazıyorlardı.

Sağdan sola yazılan bu yazı, toplam 44 harften oluşmaktadır. İraniş bilginler, bu yazıyı miladî VI. yüzyılın başlarında, önceki eksik alfabeden almış, yeni harfler koymak ve irab da eklemek, yani bazı harfleri kelime içindeki yerlerine göre ve bazı seslileri de uzunluk ve kısalıklarına göre birbirinden farklı işaretlerle yazmak suretiyle olgunlaştırmışlardır. Âvestâ alfabesi, tüm seslere sahiptir ve harflerinde irab da bulunduğu için, yazılması ve okunmasında hiçbir zorluk yoktur. Dünyanın en kapsamlı ve olgun alfabelerinden biridir. Böyle mükemmel bir alfabenin düzenlenmiş olması, ikinci kez alfabe meydana getiren o zamanki İranişların zekâ ve dirayetinin bir delilidir. Âvestâ alfabesinin harfleri şunlardır¹⁰:

⁹ Şafak, bu kelimeyi "pûse" şeklinde okumuş ise de, kendisi tarafından verilen alfabe harfleri ve okunuşları göz önüne alındığında bu kelimenin "pûçe" şeklinde okunması gerektiği görülmektedir. (Mütercim)

¹⁰ Bkz.: Âvestâ, nşr. Pürdâvûd. Tahran baskısı.

